

Rūšinių geografijos terminų apibrėžčių struktūros ypatumai

Peculiarities in the Structure of Definitions of Specific Terms of Geography

AUŠRA RIMKUTĖ-GANUSAUSKIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

ORCID id: <https://orcid.org/0000-0001-8655-7333>

ANOTACIJA

Bet kurios srities sąvokos apibrėžimas yra sudėtingas ir tos srities žinių reikalaujantis loginis veiksmas, o šio veiksmo rezultatas – termino apibrėžtis. Terminologijoje kiekvieno termino apibrėžtis yra unikali. Ji padeda susieti sąvoką su ją reprezentuojančiu terminu. Straipsnyje analizuojamos 2021 m. išleisto *Aiškinamojo geografijos terminų žodyno* 648 rūšinių terminų apibrėžtys, trumpai apžvelgiami apibrėžčių reikalavimai, išskiriami tame žodyne rasti rūšinių terminų apibrėžčių modeliai. Dažniausias rūšinio termino apibrėžties modelis – apibrėžties pradžioje įvardijama jos loginė dominantė ir po kablelio atskleidžiami apibrėžties esminiai požymiai, paaiškinantys rūšinį apibrėžiamo termino dėmenį ar dėmenis. Apibrėžties loginė dominantė nagrinėjamame žodyne apibrėžiama atskirai kaip gimininis terminas. Kiti keturi rūšinių terminų apibrėžčių modeliai ne tokie produktyvūs, kai kurie nesunkiai gali būti transformuojami į pirmojo modelio apibrėžtis.

ESMINIAI ŽODŽIAI: apibrėžtis, apibrėžties struktūra, apibrėžties reikalavimai, termininė reikšmė, rūšinis terminas.

ABSTRACT

The process of defining a concept within in any field is a sophisticated and systematic endeavor that requires expertise in the subject matter. The result of this process is the definition of term. Each term carries unique definition. It helps to link a concept to the term that represents it. The article analyses the definitions of 648 specific terms founded in *Aiškinamasis geografijos terminų žodynas* issued in 2021 (Explanatory Dictionary of Geographical Terms, 2021), shortly overviewing the definitions' requirements and identifying definitions' models of specific terms. The most common model of definition of specific terms is such model, when at the beginning of definition is told logical dominant and after comma the essential

attributes of definition are indicated. This logical dominant is defined as a general term in the dictionary. The other four models of definition of specific terms are less productive, some of them can be readily transformed into the most common model of definition.

KEYWORDS: definition, structure of definition, requirements of definition, terminological meaning, specific term.

ĮVADINĖS PASTABOS

Kaip tiksliai apibrėžti vientisinį ar sudėtinį terminą ir suformuluoti tokią termino apibrėžtį, kuri atitiktų jai, kaip ir terminams, keliamus tam tikrus reikalavimus, pavyzdžiui, kad apibrėžiamosios sąvokos apimtis būtų lygi apibrėžiančiosios sąvokos apimčiai, kad apibrėžtis būtų tiksli, aiški, nedviprasmiška, netautologinė, kai apibrėžiamoji ir apibrėžiančioji sąvokos reiškiamos tapačiai, kad apibrėžtis derėtų su kitomis sąvokų sistemos apibrėžtimis, kad būtų nei per siaura, nei per plati ir pan., rūpi praktinį terminologijos darbą dirbantiems specialistams. Reikia pripažinti, kad Lietuvos terminologų darbuose visų susistemintų apibrėžčių reikalavimų nerasime. Bene daugiausia apie juos yra rašęs Kazimieras Gaivenis (Gaivenis 2004: 85–117; 2014: 204, 221, 223 ir kt.), vieną kitą mintį galima rasti Angelės Kaulakienės (2014), Palmiros Zemlevičiūtės (2018), Alvydo Umbraso (2008, 2022), Aušros Rimkutės–Ganusauskienės (2021) ir kt. darbuose. Tačiau terminologų darbuose aiškių ir išsamių apibrėžčių rašymo taisyklių ar gairių nėra. Jeigu jos ir būtų, greičiausiai būtų grindžiamos dažniausiai logikos vadovėliuose ir terminologijos vadovėliuose bei standartuose minimais reikalavimais, be viso to, moksliskai tiksliai apibrėžti tam tikros srities sąvoką būtų įmanoma tik gerai išmanant apibrėžiamos sąvokos objektą, suvokiant sąvokos turinį ir jos apimtį, taip pat turint ne tik teorinių, bet ir praktinių žinių.

Šio straipsnio tikslas – nustatyti rūšinių geografijos terminų apibrėžčių struktūros ypatumus. Siekiant minėto tikslo, keliami tokie uždaviniai: 1) apžvelgti lietuvių ir užsienio autorių įžvalgas apie terminų apibrėžčių rašymą ir reikalavimus; 2) išnagrinėti pasirinktos srities rūšinių terminų apibrėžtis ir išskirti jų struktūrinius modelius. Tirti pasirinktas vienas iš naujausių spausdintų aiškinamųjų terminų žodynų – 2021 m. išleistas *Aiškinamasis geografijos terminų žodynas*. Tai „pirmasis sisteminis tokios didelės apimties ir įvairių geografijos sričių terminų žodynas, parengtas bendradarbiaujant su Valstybine lietuvių kalbos komisija“ (AGTŽ 2021: 7). Jame pateikiami 3405 svarbiausi ir dažniausiai vartojami bendrosios,

gamtinės ir visuomeninės geografijos, taip pat kraštovaizdžio geografijos ir kraštotvarkos bei kartografijos ir geoinformatikos terminai. Išskirtinis šio leidinio bruožas – terminų aprašai pateikiami lentelėje, kurią „sudaro 10 terminus pristatančių prasminių stulpelių: eilės poskyryje nr., gimininis terminas, (po)rūšinis terminas, santrumpa, apibrėžtis, sinonimai, neteiktinai terminai, atitikmuo anglų kalba, atitikmuo rusų kalba ir atitikmuo volokiečių kalba“ (AGTŽ 2021: 11). Tyrimo objektu atsitiktiniu būdu pasirinktos žodyno sudarytojų *gamtinės* ir *visuomeninės geografijos* terminų grupei priskirtos 648 rūšinių terminų apibrėžtys. Tikimasi, kad toks imties dydis leis padaryti išvadas apie rūšinių terminų apibrėžčių struktūros modelius ir padės nustatyti būdingiausius apibrėžčių ypatumus. Be rūšinių terminų apibrėžčių, žodyno autoriai pateikia ir gimininių terminų apibrėžčių, kurios dėl ribotos apimties šiame straipsnyje nenagrinėjamos, tačiau šių terminų apibrėžčių analizė – įdomus ir plačiau netirtas, atskiro tyrimo reikalaujantis objektas. Pridurtina, kad pasirinktas analizuoti *Aiškinamasis geografijos terminų žodynas* yra sutvarkytas savo sritį išmanančių specialistų, peržiūrėtas terminologo, svarstyta Valstybinės lietuvių kalbos komisijos Terminologijos pakomisėje. Visa tai leidžia manyti, kad geografijos terminija yra sutvarkyta, o žodyne pateikiamų terminų apibrėžtys atitinka joms keliamus terminologinius reikalavimus. Taigi, tyrimo medžiaga parodys, kokiais principais remiantis formuluojamos terminų apibrėžtys, taip pat atskleis metodiškai naudingus tam tikrus struktūrinius terminų apibrėžčių aspektus.

Rašant straipsnį taikomas analitinis aprašomasis metodas, leidžiantis ne tik aprašyti tyrimo objektą – žodyno rūšinių terminų apibrėžtis, bet ir jį, remiantis teorine terminologijos medžiaga, išsamiai išnagrinėti, taip pat lyginamasis metodas, padedantis palyginti ne tik pasirinktas nagrinėti apibrėžtis, bet ir skirtingų mokslininkų įžvalgas. Be šių metodų, pasitelkiamas skaičiavimo metodas, leidžiantis gautus duomenis pavaizduoti grafiškai ir jais grįsti daromas išvadas, taip pat atskleisti tam tikrus tiriamo objekto ypatumus.

DĖL TERMINŲ APIBRĖŽČIŲ

Terminai – bet kurios mokslo srities pagrindas. Jų termininė reikšmė nusakoma apibrėžtimis, arba definicijomis. Terminų apibrėžtis, kaip rašo Regina Kvašytė, – tai „išsamus žodinis apibūdinimas, atspindintis termininės reikšmės¹ branduolio semas ir nusakantis sąvokos turinį, kuriuo tam

1 Čia ir toliau išretinta žodyno autorės R. Kvašytės.

tikru abstrakcijos lygmeniu atskleidžiami esminiai požymiai, skiriantys ją nuo gretimų sąvokų“ (Kvašytė 2005: 13). Kitaip tariant, tam tikros srities sąvokos apibrėžtyje turi būti atskleidžiamas sąvokos turinys, kurį sudaro apibrėžiamo daikto ar reiškinio požymių visuma. Kristinos Rickevičiūtės teigimu, „[s]ąvoką apibrėžiant, siekiama dvejopo tikslo: 1) nurodomi požymiai turi padėti atskirti apibrėžiamosios sąvokos objektą nuo kitų tai pačiai giminei priklausančių objektų ir 2) apibrėžiančiojoje sąvokoje nurodomi požymiai turi būti parenkami ir sugrupuojami taip, kad apibrėžimas parodytų apibrėžiamos sąvokos objekto esmę, jo istorinį vystymąsi“ (Rickevičiūtė 1960: 149). Klaus'as-Dirk'as Schmitz'as atkreipia dėmesį į tai, kad „geriausia, kai apibrėžtys siejasi su kitomis sąvokomis ir įvardija būdingas apibrėžiamos sąvokos ypatybes. Remiantis apibrėžtimis ir sąvokų ypatybėmis, galima sąvokas susieti ir sudaryti jų sistemas, atspindinčias tam tikros srities ar posričio žinias“ (Schmitz 2015: 25). Naujausiame 2022 m. tarptautiniame standarte ISO 704 *Terminology work – Principles and methods* iš esmės pabrėžiami tie patys dalykai – apibrėžtyje turi būti nurodomi esminiai apibrėžiamos sąvokos požymiai, ir taip sąvoka išskiriama iš kitų tos pačios dalykinės srities sąvokų (ISO 704 2022: 33). Vadinasi, apibrėžiant turi būti parenkami tokie būtini ir papildomi (antraeiliai) požymiai, kurie parodytų, kuo apibrėžiama sąvoka siejasi su kitomis tos pačios srities sąvokomis ir kuo nuo jų skiriasi. Taigi, neabejotinai sąvokos apibrėžimas yra sudėtingas ir tam tikros srities žinių reikalaujantis loginis veiksmas, o šio veiksmo rezultatas – termino apibrėžtis.

Kalbant apie Lietuvos terminologiją apskritai, didelę įtaką dėl politinių, istorinių ir kitų aplinkybių XX amžiuje lietuvių terminologijai darė rusų terminologijos mokykla. 1973 m. iš rusų kalbos išverstame leidinyje *Terminologinis darbas (Pagrindai ir metodai)*, sudarytame pagal inžinieriaus Dmitrijaus Lotės (1898–1950) ir TSRS Mokslų akademijos Mokslinės-techninės terminologijos komiteto darbus, rašoma, kad, atskleidžiant sąvokos turinį, reikia atkreipti dėmesį į sąvokos vietą sąvokų klasifikacijoje, todėl būtina tinkamai suklasifikuoti tam tikros srities sąvokas. Be viso to, išskiriami ir *bendrieji apibrėžčių reikalavimai*, tokie kaip apibrėžtys turi fiksuoti tikslų sąvokos turinį, atskleisti sąvokos esmę, „neturi varžyti mokslinės-techninės minties“ (TD 1973: 21), daugiausia turi būti žodinės, atitikti kalbos normas, apibrėžtyse „turėtų būti vartojamos tos sąvokos (terminai), kurios jau anksčiau yra apibrėžtos arba visiems žinomos“ (TD 1973: 22).

Apibrėžčių rašymo gaires randame jau nebegaliojančiame 1993 m. Vilniaus universiteto ir Lietuvių kalbos instituto darbuotojų pagal ISO 704-87 parengtą, lietuvių kalbai pritaikytą standartą Lietuvos RST 1115-90 *Terminologijos principai ir metodai*. Jame pateikiami apibrėžčių sudarymo principai: „Sąvokos, vartojamos apibrėžimui² sudaryti, turi būti įvardintos terminais, kurie arba jau vartojami šioje sistemoje, arba gerai žinomi. Visais atvejais specialistas, sudarantis apibrėžimą, turi būti įsitikinęs, kad terminai bus visiems suprantami“ (Lietuvos RST 1115-90: 7). Standarte taip pat nurodoma, kokių taisyklių reikia laikytis, rašant apibrėžtis. Pirmiausia minimas vienas esminių reikalavimų – „apibrėžimuose turi atsispindėti esminiai sąvokos požymiai“ (Lietuvos RST 1115-90: 8). Antras reikalavimas: „Į apibrėžimą turi įeiti visi esminiai požymiai, kurie tinka tiesioginiam sąvokos identifikavimui konkrečioje sąvokų sistemoje. Skiriamieji požymiai parenkami iš atitinkamos sąvokų sistemos“ (Lietuvos RST 1115-90: 8). Trečias svarbus dalykas – apibrėžčių sistemiškumas: „Apibrėžimas turi atspindėti sąvokos požymius ir sisteminius santykius tarp sąvokų tokiomis būdais: 1) nurodant esminius platesnės sąvokos požymius, kuriais grindžiami santykiai; <...>; 2) atskiriant juos nuo suderintų (koordinacinių) sąvokų“ (Lietuvos RST 1115-90: 8). Paskutinis reikalavimas, minimas standarte, – apibrėžčių trumpumas: „Į apibrėžimą būtina įtraukti tik esminius (išorinius ir vidinius) konkrečios sąvokos požymius. Iš šių požymių išvedamus kitus požymius į apibrėžimą traukti netikslinga“ (Lietuvos RST 1115-90: 9). Naujausiame, jau minėtame, tarptautiniame standarte ISO 704 *Terminology work – Principles and methods* iš esmės pabrėžiami tie patys reikalavimai (ISO 704 2022: 33). Kadangi terminų standartai rengiami kaip ir terminų žodynai, šių apibrėžčių rašymo reikalavimų terminologai ir terminų žodžių autoriai ir rengėjai laikėsi ir iš esmės iki pat šiol laikosi vertindami ar rašydami terminų apibrėžtis.

Valstybinės lietuvių kalbos komisijos 2007 m. gruodžio 20 d. posėdžio protokoliniu nutarimu (rekomendacija R-4) (2015 m. gruodžio 3 d. protokolinio nutarimo Nr. PN-8 redakcija) patvirtintuose *Terminų žodžių rengimo bendruosiuose reikalavimuose* nurodoma, į ką reikėtų atkreipti dėmesį, rašant terminų žodžių, rengiamų pagal Valstybinės lietuvių kalbos komisijos įgyvendinamas kalbos programas ir vertinamų pagal Terminų žodžių vertinimo taisykles, apibrėžtis: „Termino apibrėžtyje turi būti tiksliai pasakyta

2 Standarte žodis *apibrėžimas* vartojamas „apibrėžties“ reikšme.

sąvokos esmė ir nurodyti skiriamieji jos požymiai (vengti neesminių dalykų). Apibrėžtis turi būti išsami, bet kiek galima trumpesnė, kalbiškai taisyklinga, stilistiškai sklandi. Vienu pagrindu skiriamų sąvokų apibrėžtys turi būti to paties modelio. „Dabartinės lietuvių kalbos žodynas“ ir analogiški kitų kalbų leidiniai negali būti terminų apibrėžčių šaltiniai – juose pateikiamas ne termininės, o leksinės reikšmės aiškinimas“ (TŽRBR 2015). Jokių išsamesnių apibrėžties rašymo gairių šiuose reikalavimuose nėra.

Augustino Ndi-Kimbi'io teigimu, rašytinės apibrėžčių formos turėtų atitikti tam tikrus visuotinai terminologams, taip pat ir terminografams priimtinus reikalavimus (Ndi-Kimbi 1994: 327). Jo manymu, nors senovės graikų ir vėlesni filosofai, kurie nagrinėjo apibrėžtis, neatsižvelgė į terminologijos reikalavimus ir neanalizavo apibrėžčių naudojimo už savo srities ribų atvejų, jų taikyti loginių apibrėžčių modeliai ir taisyklės ne visada tinka, todėl kai kuriais atvejais neatitinka šiuolaikinės terminologijos poreikių. Tačiau, kadangi teorinių įžvalgų apie terminų apibrėžtis nėra daug, daugeliu atveju tenka grįžti prie filosofų ir logikų siūlomų apibrėžčių formulavimo taisyklių (Ndi-Kimbi 1994: 328).

Kaip jau užsiminta, kalbant apie terminų apibrėžtis, logika ir jos dėsniai ypač svarbūs. Kaip tik todėl logikoje *apibrėžimas* laikomas pirmiausia loginiu veiksmu, kuriuo atskleidžiami esminiai apibrėžiamo objekto požymiai ir apibrėžiamasis objektas atskiriamas nuo kitų objektų (Ažubalis 2008: 30, plg. VLEe³). Nurodoma, kad apibrėžimą sudaro šios dalys:

- 1) **apibrėžiamoji išraiška** (lot. *definiendum*, *Dfd*) – sąvoka, kuri apibrėžiama;
- 2) **apibrėžiančioji išraiška** (lot. *definiens*, *Dfn*) – sąvokos, kuriomis apibrėžiama;
- 3) **jungiančioji išraiška** („yra“, „reiškia“, „vadinama“, „tas pats, kas“ ir kt.; vietoj jos gali būti rašomas brūkšnys), kuri rodo ryšį tarp apibrėžiamosios ir apibrėžiančiosios išraiškų (Plečkaitis 2004: 163; Ažubalis 2008: 30; Eidukienė 2009: 60; Bubelis ir kt. 2012: 116; Valatka 2014: 63). Taigi, loginę apibrėžties formą galima išreikšti tokia formule:

$$T \equiv A,$$

kur T – terminas (apibrėžiamoji išraiška), A – apibrėžtis (apibrėžiančioji išraiška), $\equiv$ ekvivalentumo ženklas (t. y. jungiančioji išraiška).

3 Plg. „*apibrėžimas, definicija* (lot. *definitio*), loginis veiksmas, kuriuo nustatoma kriterijai tiriamajam objektui nuo kitų objektų atskirti nurodant jo specifiką ir vartojamos arba įvedamos kalbinės išraiškos reikšmė“ (VLEe).

Jungiančiąją išraišką dažniausiai matome tekstuose, o terminų duomenų bazėse, aiškinamuosiuose terminų žodynuose (tiek popieriniuose, tiek elektroniniuose) šios išraiškos nerasime – paprastai rašomas terminas, o ir jo apibrėžtis skiriama grafiškai (kita spalva, kitu šriftu ir pan.), duomenų bazėse apibrėžtis gali būti rašoma kitame duomenų langelyje ir pan. Nagrinėjamame *Aiškinamajame geografinių terminų žodyne* jungiamosios išraiškos taip pat nėra, nes, kaip jau užsiminta, terminų straipsnių informacija pateikiama lentelėje, todėl ir apibrėžtis pateikiama atskirame stulpelyje.

Bruno de Bessé teigia, kad pats sąvokos apibrėžimo veiksmas turi būti grindžiamas konceptų (sąvokų) analize, ir priduria, kad labai dažnai terminologai ar terminus kuriantys specialistai jos neatlieka, t. y. sistemingai neanalizuoja sąvokų, jų sąvokų sistemų, nors taip turėtų kuriuo nors būdu daryti – galvose ar užrašuose, kad pavyktų apdoroti pačias sudėtingiausias sąvokų santykių su kitomis sąvokomis, jų požymių išskyrimo, apibrėžimo ir kitas problemas (De Bessé 1997: 66, 106). Taigi, norint tinkamai apibrėžti tam tikrą sąvoką, t. y. sukurti termino apibrėžtį, reikia atlikti paruošiamuosius darbus.

K. Gaivenis pastebi, kad aiškinamųjų terminų žodynų apibrėžčių „struktūra priklauso nuo terminu pavadinamos sąvokos turinio ir apimties platumo, termino vietos sąvokų klasifikacijos sistemoje“ (Gaivenis 2002: 74). Analizuodami aiškinamųjų terminų žodynų apibrėžtis, neišsiversime be termininės reikšmės sampratos aptarimo. Termininė reikšmė nėra tas pats, kas leksinė, kitaip tariant – paprasto žodžio, reikšmė⁴, tačiau struktūriniu požiūriu šios reikšmės gana panašios, nes jas sieja semantiniai komponentai, dar vadinami semomis (Jakaitienė 2010: 57). Leksinė reikšmė, kaip nurodoma VLEe, – „žodžio turinio individualioji dalis – žodžiu perteikiama konceptuali informacija apie pavadinamą dalyką. Žodžio turinį sudaro įvairaus abstraktumo reikšmės: gramatinė (kalbos dalies, kuriai priklauso žodis), bendroji (darybinių ar semantinių grupių, į kurias įeina žodis) ir individualioji. Pvz., žodis *rašytojas* yra konkretusis daiktavardis, jo bendroji grupinė reikšmė – veikėjo pavadinimas (kaip ir kiti su priesaga *-tojas* iš veiksmažodžių padaryti daiktavardžiai pavadiną tą, kas atlieka pamatiniu žodžiu nusakytą veiksmą), individualioji reikšmė – ‘asmuo, kuriantis grožinės literatūros kūrinius’“. Leksinė reikšmė, K. Gaivenio manymu, atspindi termininės reikšmės „intensionalą ir kai kurias implikacionalo

4 Plg. „Reikšmė, atskleidžianti žodį sudarančio garsų komplekso santykį su tuo kompleksu reiškiamu daiktu, reiškiniu, sąvoka“ (Kvašytė 2005: 52).

semas“ (Gaivenis 2002: 17). Termininė reikšmė terminologų suvokiama kaip reikšmė, būdinga žodžiui tam tikros srities terminijoje (Kvašytė 2005: 53). Kitaip tariant, termininė reikšmė siejasi su specialiu, ne visiems žinomu tikrovės objektu (denotatu). Pvz., terminas *nuotėkis* geografijos specialistų suprantamas kaip vandens apytakos procesas:

Vandens apytakos procesas, kai vanduo teka drenažo srities link. AGTŽ 2021: 122.

Hidrogeologijos srityje terminas *nuotėkis* apibūdinamas kaip vandens kiekis:

Vandens kiekis, nutekantis iš sausumos ploto vieneto per tam tikrą laiką; išreiškiamas debitu, modulių, nuotėkio koeficientu. EHTŽ 2003.

Taigi, palyginę gamtinės geografijos ir hidrogeologijos terminus, matome, kad termino *nuotėkis* termininės reikšmės skirtingose srityse yra nevienodos. Tačiau tiek vienoje, tiek kitoje srityje sąvoka *nuotėkis* susijusi su vandeniu. Kaip matome iš pirmos apibrėžties, pirmąją jos dalį sudaro svarbiausias apibrėžties žodis *procesas*, nusakoma ir tai, koks procesas – *vandens apytakos*, antroji apibrėžties dalis skirta esminiam sąvokos požymiui nusakyti – *vanduo teka drenažo srities link*. Hidrogeologijoje vartojama apibrėžtis šiek tiek platesnė: čia loginė dominantė, t. y. pagrindinis apibrėžties žodis, yra žodis *kiekis*, nurodoma, kad tai *vandens* kiekis, o tada nusakoma, kuo šis kiekis išsiskiria – *nuteka iš sausumos ploto vieneto per tam tikrą laiką*. Aptariama apibrėžtis išplečiama papildoma informacija, nurodant antrinius požymius, susijusius su apibrėžiamąja sąvoka.

Apibendrinant tai, kas pasakyta, galima teigti, kad kiekvienos srities termino termininė reikšmė turi tikslias, apibrėžties nustatomas ribas. Tačiau, be abejo, ne visada yra aišku, kokios minėtos ribos turėtų būti ir kaip jos turėtų būti susijusios su termininės reikšmės esminiais ir neesminiais (papildomais) požymiais, kuriuos būtina išryškinti apibrėžiant tam tikrą sąvoką. *Esmeniai* apibrėžiamos sąvokos požymiais galima laikyti tokius požymius, kurių kiekvienas yra būtinas ir pakankamas apibrėžiant sąvoką ir išskiriant ją nuo kitų tos pačios kategorijos sąvokų. Algirdo Ažubalio teigimu, esminiai tam tikro objekto požymiai yra tokie, kurių „kiekvienas skyrium būtinas, o visų kartu pakanka, kad būtų galima tam tikrą objektą atskirti nuo kitų (net ir panašių) objektų“ (Ažubalis 2008: 24). *Neesminiai* sąvokos požymiai tokie, kurie ją papildo, tačiau be jų sąvokos turinys nesikeičia. Logikoje skiriami ir *bendrieji* požymiai, kurie svarbūs kalbant ir apie

terminų apibrėžtis. Bendrieji požymiai yra „būdingi visiems tam tikros grupės objektams“ (Ažubalis 2008: 24). Atsižvelgiant į tai, kas buvo pasakyta, pridurtina, kad kiekviena apibrėžiamoji sąvoka gali turėti ne vieną ir ne du, o daugybę požymių, kaip tik todėl nurodyti visus juos praktiškai yra neįmanoma, todėl formuluojant apibrėžtį laikomasi principo nurodyti tik esminius požymius, atribojančius apibrėžiamąją sąvoką nuo kitų sąvokų. Leksinė reikšmė, be abejo, gali būti termininės reikšmės pagrindas.

Pasitaiko atvejų, kai terminas turi ne vieną termininę reikšmę, todėl kiekviena jo reikšmė paprastai yra apibrėžiama atskirai kaip savarankiškas vienetas. *Aiškinamajame geografinės terminų žodyne* terminų, turinčių ne vieną reikšmę, nėra daug. Tais atvejais, kai reikšmė ne viena, apibrėžiama atskirai, reikšmes numeruojant, pvz.:

kolonizacija

1. Kitos šalies ar teritorijos užgrobimas, jos pavertimas kolonija.
2. Žmonių masinis persikėlimas gyventi į kitas šalis ir teritorijas. AGTŽ 2021: 208.

Kaip matome iš pavyzdžio, terminas *kolonizacija* turi dvi terminines reikšmes: pirma sietina su *šalies ar teritorijos užgrobimu*, antra – su *masiniu persikėlimu gyventi*. Alvydas Umbrasas atkreipia dėmesį, kad „[K]uo savarankiškiau apibrėžti kiekvieną reikšmę skatina žodynų kompiuterizavimas, dėjimas į terminų duomenų bazines“ (Umbrasas 2008: 222). Peržiūrėjus nagrinėti pasirinktus geografinės terminus, matyti, kad daugiareikšmiai terminai, t. y. tokie terminai, kurie turi dvi ir daugiau reikšmių (geografinės žodyne pateikiamas terminas *europėizacija* (AGTŽ 2021: 280) turi net 4 reikšmes, rasti 5 terminai (*sėklius*, *metropolis*, *miestas*, *geografinė kultūra* ir *tauta*), turintys po 3 reikšmes), sudaro apie 2,3 proc. Taigi, tai nedidelis procentas, palyginti su vieną reikšmę turinčiais terminais (97,7 proc.). Prisimintina, kad tradiciškai daugiareikšmiškumas kaip semantinis reiškinyss laikomas viena iš pagrindinių terminologijos problemų ir siekiama laikytis principo: tam tikros srities vienas terminas – viena reikšmė, kad būtų išvengta dviprasmiškumo⁵. Kaip matoma, vienareikšmiškumo kaip vieno iš terminams keliamų reikalavimų nagrinėjamame *Aiškinamajame geografinės terminų žodyne* iš esmės laikomasi.

Tačiau, grįžtant prie terminų apibrėžčių struktūros, pasakytina, kad terminologijoje, taip pat ir terminografinėje, terminų apibrėžtis yra svarbiausia

5 Palmira Zemlevičiūtė straipsnyje *XIX a. pab. – XX a. pr. medicinos terminų daugiareikšmiškumo klausimu* išsamiai aptaria daugiareikšmiškumo sampratą terminologijoje ir medicinos terminijoje (Zemlevičiūtė 2020: 98–131).

priemonė, padedanti aiškiai, tiksliai ir logiškai nusakyti sąvokos esmę, kitaip tariant – apibrėžtis padeda susieti sąvoką su ją reprezentuojančiu terminu. Keblumų kyla dėl to, kad nėra vienos apibrėžties formos, vieno apibrėžties tipo ar vieno apibrėžties struktūros modelio, kuris tiktų visų tipų sąvokoms. Be to, nepamirština, kad visa tai, kas paminėta, priklauso ir nuo to, kokią apibrėžtį reikia sukurti, – vienaip turi būti rašoma termino apibrėžtis, kitaip enciklopedinė apibrėžtis, dar kitaip – paprasto žodžio apibrėžtis.

Aiškinamajame geografijos terminų žodyne turinio atžvilgiu terminai skirstomi į dvi grupes: gimininius ir rūšinius. Atlikus skaičiavimus, nustatyta, kad daugiausia žodyne apibrėžiama gimininių terminų – 71 proc., gerokai mažiau – rūšinių – tik 29 proc. Giminiu terminu laikomas toks terminas, kuris pavadina bendresnės reikšmės, t. y. gimininę, sąvoką, o rūšiniu – terminas, nusakantis konkretesnę, t. y. rūšinę, sąvoką (Kvašytė 2005: 67, 69). Tikslesnės gimininių ir rūšinių terminų analizės nesiimama dėl ribotos straipsnio apimties.

RŪŠINIŲ TERMINŲ APIBRĖŽČIŲ YPATUMAI

Rūšiniai terminai formos atžvilgiu yra sudėtiniai. *Aiškinamajame geografijos terminų žodyne* daugiausia apibrėžiama dvižodžių rūšinių terminų (50 proc.), gerokai mažiau – trižodžių – 37 proc., vos 13 proc. keliažodžių – keturių ir daugiau žodžių – terminų. Išnagrinėjus 648 rūšinių geografijos terminų apibrėžtis, matyti, kad sudarant jas laikomasi sistemiškumo, nes paprastai aiškinamas sudėtinio termino rūšinis dėmuo (arba dėmenys), o šio termino apibrėžties logine dominante einantis gimininis terminas (gali būti tiek vienažodis, tiek ir keliažodis) žodyne yra apibrėžiamas atskirai. Reikia pasakyti, kad straipsnyje terminas *loginė dominantė*, vartotas terminologo K. Gaivenio (Gaivenis 2004: 106), suprantamas kaip pagrindinis, svarbiausias apibrėžties žodis ar žodžių junginys, kuriuo pradedama apibrėžtis. Tais atvejais, kai apibrėžiamas dvižodis terminas, loginė dominantė paprastai sutampa su dvižodžio termino pagrindiniu dėmeniu, t. y. dėmeniu, žyminčiu gimininę sąvoką, o kai apibrėžiamas daugiau nei du dėmenys turintis sudėtinis terminas, loginė dominantė yra žodžių junginys, sutampantis su sudėtinio terminu, turinčiu du ar daugiau dėmenų.

Nustatyta, kad daugiausia rūšinių terminų apibrėžčių (81,5 proc., žr. 1 pav.) yra sudarytos pagal tokį modelį:

I modelis

RT = LD + EP,

kur RT – rūšinis terminas, LD – loginė dominantė, EP – esminis (-iai) skiriamasis (-ieji) apibrėžiamos sąvokos požymis (-iai).

Pavyzdžiui:

fròntiniai krituliai

Krituliai, iškrintantys praeinant šiltajam, šaltajam ar okliuziniam atmosferos frontui. AGTŽ 2021: 92.

ekvivalėntinė oro temperatūra

Oro temperatūra, kurią įgautų oro tūris, jei visi jame esantys vandens garai susikondensuotų į vandens lašelius. AGTŽ 2021: 96.

Kaip matome iš apibrėžčių, jos pradedamos loginėmis dominantėmis *krituliai* ir *oro temperatūra*, o toliau aiškinami sudėtinių terminų rūšiniai dėmenys *frontiniai* ir *ekvivalentinė*. Šios apibrėžčių loginės dominantės žodynų autorių laikomos gimininiais terminais ir apibrėžiamos žodyne atskirai:

krituliai

Ant paklotinio paviršiaus krintantys skystos ar kietos būsenos vandens garų kondensacijos atmosferoje produktai. AGTŽ 2021: 92.

oro temperatūra

Temperatūra, rodoma ore esančio termometro, ant kurio nekrinta tiesioginiai Saulės spinduliai. Meteorologijoje temperatūra išreiškiama laipsniais pagal Celsijaus skalę (°C), o absoliučioji temperatūra išreiškiama laipsniais pagal Kelvino skalę (K). AGTŽ 2021: 96.

Taigi, didžioji dalis *Aiškinamajame geografijos terminų žodyne* pateikiamų rūšinių terminų apibrėžčių yra pradedamos nuo loginės dominantės (vienažodės ar keliažodės). Kaip jau užsiminta, loginė dominantė žodyne jau yra apibrėžta, t. y. jos apibrėžtis pateikiama prie gimininių terminų apibrėžčių. Po loginės dominantės paprastai rašomas kabelis, o po jo atskleidžiami esminiai požymiai, paaiškinantys apibrėžiamo termino rūšinį dėmenį ar dėmenis.

Šis aiškinamojo žodyno rūšinio termino apibrėžties modelis iš esmės atitinka labiausiai paplitusį terminų apibrėžčių tipą – intensinę apibrėžtį. *Intensine apibrėžtimi* laikoma tokia apibrėžtis, kuria nurodoma „artimiausia jau apibrėžta arba visiems žinoma gimininė sąvoka, ir požymiai, apibūdinantys sąvokos rūšinius skirtumus“ (Kvašytė 2005: 13; plg. Gaivenis 2002: 30; Löckinger, Kockaert, Budin 2015). K. Gaivenio teigimu,

„[I]ntensiniai apibrėžimai dažniausiai yra klasikiniai apibrėžimai *definitio per genus proximum et differentiam specificam*. Šiuose apibrėžimuose rūšiniu skirtumu gali eiti ne vienas, bet keli požymiai. Taip yra todėl, kad būna atvejų, kai neįmanoma rasti to vienintelio požymio, kuris apibrėžiamąjį objektą skirtų nuo visų kitų objektų ir iš esmės atskleistų jo turinį“ (Gaivenis 2002: 30). Logikoje terminologo minimas klasikinis apibrėžimas, remiantis gimininių ir rūšinių sąvokų santykiu, dar vadinamas *apibrėžimu per artimiausiąją giminę ir rūšinį skirtumą*. Intensinė apibrėžtis – plačiausiai terminologijoje naudojamas termino apibrėžties tipas. Matyt, kaip tik todėl kai kuriuose darbuose ji vadinama *terminologine apibrėžtimi* (Pavel, Nolet 2001: 24). 2022 metų tarptautiniame standarte ISO 704 *Terminology work – Principles and methods* teigiama, kad intensinės apibrėžtys yra pačios tinkamiausios terminams apibrėžti ir turėtų būti naudojamos dažniausiai, nes jos labiausiai atskleidžia apibrėžiamos sąvokos ypatybes sąvokų sistemoje (ISO 704 2022: 33). Taigi, intensinė apibrėžtis laikoma standartine terminologijos apibrėžtimi. K. Gaivenis tokias apibrėžtis dar vadina pilnosiomis (Gaivenis 2004: 105) ir teigia, kad „[T]okio tipo apibrėžimais sprendžiami du pažintiniai uždaviniai: a) atskleidžiami apibrėžiamo termininio designato esminiai bruožai; b) apibrėžiamasis designatas atskiriamas nuo jam gretimų designatų“ (Gaivenis 2004: 105).

Antra rūšinių terminų apibrėžčių modelio struktūra šiek tiek kitokia, nes jo pradžioje pasakomas esminis ar esminiai apibrėžiamos sąvokos požymiai, o loginė dominantė nukeliama į apibrėžties pabaigą. Schemiškai tokią apibrėžtį būtų galima pavaizduoti taip:

II modelis

$$RT = EP + LD,$$

kur RT – rūšinis terminas, EP – esminis (-iai) skiriamasis (-ieji) apibrėžiamos sąvokos požymis (-iai), LD – loginė dominantė.

Ši apibrėžties modelį galima iliustruoti rūšinio termino *nešeiminis namų ūkis* pavyzdžiu:

nešeiminis namų ūkis

Giminystės ryšiais nesusijusių asmenų grupės namų ūkis. AGTŽ 2021: 178.

Iš apibrėžties matyti, kad joje aiškinamas trižodžio termino šalutinis dėmuo *nešeiminis*, o loginė dominantė *namų ūkis*, kuri žodyne apibrėžiama atskirai, pasakoma tik apibrėžties pabaigoje. Šio modelio rūšinių terminų

apibrėžtys tiriamojame medžiagoje sudaro vos apie 2,1 proc. (žr. 1 pav.) visų rūšinių terminų apibrėžčių. Tokias apibrėžtis nesudėtinga pertvarkyti į pirmojo modelio apibrėžtis. Skiriamasis šio apibrėžties modelio bruožas – trumpumas. Apibrėžtys būna vieno sakinio, neilgos. Taigi, šio modelio apibrėžtys atitinka vieną iš svarbių terminologų išskiriamų reikalavimų, minėtų straipsnio pradžioje.

Dar vienas rūšinių terminų apibrėžčių modelis laikytinas pirmojo modelio potipiu. Jį galima pavaizduoti tokia schema:

III modelis

RT = PLD + EP,

kur RT – rūšinis terminas, PLD – loginė dominantė ir prieš ją einantis bei ją papildantis požymis, EP – esminis (-iai) skiriamasis (-ieji) apibrėžiamos sąvokos požymis (-iai).

Pavyzdžiui, terminas *okliuzinis atmosferos frontas* (žr. pavyzdį žemiau) pradedamas aiškinti jau žodyne apibrėžtu gimininiu terminu *atmosferos frontas*, papildytu antrine informacija (paprastai nusakoma vienu ar dviem žodžiais), ir po kabelio aprašoma, kodėl atmosferos frontas yra *okliuzinis*, t. y. antroje apibrėžties dalyje nusakomos šio atmosferos fronto ypatybės (*turi šaltojo ir šiltojo fronto savybių*), kitaip tariant, kuo skiriasi nuo kitų rūšinių terminų, turinčių loginę dominantę *atmosferos frontas*, tokių kaip *antrinis atmosferos frontas*, *arktinis atmosferos frontas*, *poliarinis atmosferos frontas*, *stacionarusis atmosferos frontas*, *šaltasis atmosferos frontas*, *šiltasis atmosferos frontas* ir *viršutinis atmosferos frontas*, pateikiamų nagrinėjamame šaltinyje:

okliuzinis atmosfèros fròntas

Sudėtinis atmosferos frontas, turintis šaltojo ir šiltojo fronto savybių, kurį aukštesniuose troposferos sluoksniuose atitinka šilumos gūbrys. <...>. AGTŽ 2021: 82.

Atidžiau panagrinėjus aptartą apibrėžtį, galima teigti, kad pažyminy *sudėtinis* „iš dalių sudėtas, sudarytas“ DLKŽe prieš gimininį terminą *atmosferos frontas* greičiausiai atsirado dėl to, kad *okliuzinis atmosferos frontas* turi dviejų frontų – ir šaltojo, ir šiltojo – savybių. Jeigu termino *okliuzinis atmosferos frontas* apibrėžtis būtų pradedama logine dominante *atmosferos frontas* be žodžio *sudėtinis*, regis, apibrėžtis taip pat būtų aiški ir atskleistų esminius apibrėžiamos sąvokos požymius.

Aptarto tipo apibrėžtys nagrinėjamoje apibrėžčių imtyje sudaro daugiau nei dešimtadalį visų rūšinių terminų apibrėžčių (11,9 proc., žr. 1 pav.).

Taigi, jos nėra dažnos, tačiau labai lengvai gali būti pertvarkomos į pirmojo modelio apibrėžtis. Dar plg.:

bipolinis areālas

Perskirtas arealas, kuriame ta pati rūšis paplitusi vidutinėse Šiaurės ir Pietų pusrutulio platumose, bet tos rūšies nėra atogrąžų juostoje. AGTŽ 2021: 136.

Kaip ir termino *okliuzinis atmosferos frontas* apibrėžties atveju, dvižodžio termino *bipolinis arealas* apibrėžtis pradedama logine dominante, kuria eina gimininis terminas (*arealas*), ir prieš ją nusakomas tam tikras jos požymis (*perskirtas*), toliau po loginės dominantės atskleidžiama, kodėl arealas vadinamas *bipoliniu*, t. y. nurodomi apibrėžiamo objekto esminiai požymiai (*paplitęs vidutinėse Šiaurės ir Pietų pusrutulio platumose, nėra atogrąžų juostoje*).

Dar vienas – ketvirtasis – rūšinių terminų apibrėžčių modelis iš esmės yra toks pats dvinaris, kaip ir anksčiau aptartieji, tačiau jis skiriasi nuo kitų tuo, kad apibrėžtis pradedama jau apibrėžta logine dominante, t. y. giminiu terminu, papildytu santykį rodančiu ar jį konkretinančiu žodžiu, pvz.:

bendroji geomorfologija

Geomorfologijos šaka, nagrinėjanti bendruosius reljefo formų ir jų kompleksų susidarymo principus, dėsningumus, globalų paplitimą bei evoliuciją. AGTŽ 2021: 38.

Kaip matyti iš sudėtinio termino *bendroji geomorfologija* apibrėžties, ji taip pat pradedama logine dominante einančiu žodžiu junginiu *geomorfologijos šaka*, kurio pirmasis žodis *geomorfologija* yra žodyne atskirai apibrėžiamas gimininis terminas, o žodis *šaka* šį gimininį terminą papildo. Po loginės dominantės rašomas kablelis ir po jo nusakomi skiriamieji rūšinio termino požymiai. Šį apibrėžčių struktūros modelį galima pavaizduoti tokia schema:

IV modelis

$$\text{RT} = \text{LDS} + \text{EP},$$

kur RT – rūšinis terminas, LDS – loginė dominantė su santykį rodančiu žodžiu, EP – esminis (-iai) skiriamasis (-ieji) apibrėžiamos sąvokos požymis (-iai).

Taigi, aptartas apibrėžties modelis savo struktūra, kaip jau užsiminta, sutampa su dažniausiomis pirmojo modelio apibrėžtimis, tačiau, aptariant formalią apibrėžčių raišką, matyti skirtumas nuo pirmojo modelio apibrėžčių. Ketvirtasis apibrėžčių modelis nėra dažnas, tiriamojoje medžiagoje rasta tik 3,1 proc. (žr. 1 pav.) šio modelio rūšinių terminų apibrėžčių.

Penktasis rūšinių terminų apibrėžčių modelis, rastas *Aiškinamajame geografinės terminų žodyne*, labai retas (1,4 proc., žr. 1 pav.). Šis modelis atrodo taip:

V modelis

RT = PRTDA + EP,

kur RT – rūšinis terminas, PRTDA – pagrindinio rūšinio termino dėmens apibūdinimas, EP – esminis (-iai) skiriamasis (-ieji) apibrėžiamos sąvokos požymis (-iai).

Šios apibrėžtys nuo kitų apibrėžčių skiriasi tuo, kad jos neturi žodyne apibrėžtos loginės dominantės. Tokios apibrėžtys pradedamos trumpu rūšinio termino pagrindinio dėmens apibūdinimu, o po kabelio nusakomi esminiai skiriamieji apibrėžiamos sąvokos požymiai. Palyginkime dviejų rūšinių terminų apibrėžtis:

oro­grāfinis ciklōnas

Žemo atmosferos slėgio sritis, susidaranti užuovėjinėje kalnų grandinės pusėje – kalnai sustabdo oro srautą. <...>. AGTŽ 2021: 86

ir

ato­grāžų ciklōnas

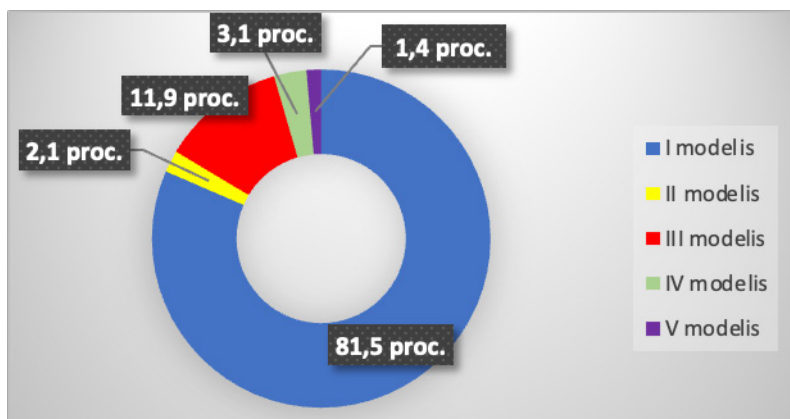
Žemo slėgio atmosferos sūkurys, pasižymintis štorminių vėjų zona periferijoje ir susidarantis virš atogrąžų juostos vandenyno akvatorijų (kurių $T_{\text{pav}} \geq 26\text{ }^{\circ}\text{C}$). AGTŽ 2021: 86.

Aiškinamajame geogra­fijos terminų žodyne terminas ciklonas, kuris yra gimininis terminas, yra apibrėžiamas atskirai:

ciklōnas

1. Žemo slėgio atmosferos sūkurys (mažiausias slėgis centre), kuriame oras cirkuliuoja apie centrą prieš laikrodžio rodyklę Šiaurės pusrutulyje ir pagal laikrodžio rodyklę – Pietų pusrutulyje.
2. Žemesnio už aplinkinius rajonus atmosferos slėgio sritis, išskiriama orų ir klimato žemėlapiuose. AGTŽ 2021: 86.

Kaip matyti iš apibrėžties, žodyne pateikiamos dvi termino *ciklonas* reikšmės. Rūšinis terminas *oro­grāfinis ciklonas* sietinas su *ciklono* antrąja reikšme („žemesnio už aplinkinius rajonus atmosferos slėgio sritis“), o *ato­grāžų ciklonas* – su pirmąja reikšme („žemo slėgio atmosferos sūkurys“). Paprastai tiek terminologų, tiek terminogra­fų yra teigiama, kad rūšiniuose terminuose jau apibrėžtų gimininių terminų aiškinti nebereikėtų, svarbiausia atskleisti esminius skiriamuosius apibrėžiamos sąvokos požymius, jeigu reikia bandyti paaiškinti, kaip tų požymių atsiranda ir pan. Tačiau aptariamas penktasis apibrėžčių modelis, kaip matome, atsiranda tais atvejais, kai siekiama aiškumo ir tikslumo, siekiant išvengti dviprasmiškumo. Tokių atvejų tiriamajame šaltinyje nėra daug, nes, kaip jau minėta, dvi ar

1 pav. Rūšinių terminų apibrėžčių modelių dažnis (proc.)

daugiau reikšmių turinčių terminų taip pat yra vos vienas kitas. Visi pagal šį modelį apibrėžiami terminai yra dvižodžiai.

Kaip rodo atliktas tyrimas, *Aiškinamajame geografijos terminų žodyne* rūšiniai terminai apibrėžiami pagal penkis modelius (žr. 1 pav.). Galima teigti, kad sutvarkytoje ir sunormintoje geografijos terminijoje vyrauja klasikinės apibrėžtys, dar vadinamos *definitio per genus proximum et differentiam specificam*. Šiose apibrėžtyse per giminę ir rūšinį skirtumą šalia giminės (gimininio termino) atskleidžiami rūšiniai skirtumai, t. y. tai, kas šiame straipsnyje vadinama skiriamaisiais požymiais. Šie požymiai, kaip matėme iš pavyzdžių, padeda apibūdinti apibrėžiamąją sąvoką kaip rūšį (rūšinį terminą) ir leidžia ją atskirti nuo visų kitų derančių tos pačios kategorijos sąvokų. Rūšinio skirtumo nustatymas – vienas esminių veiksmų, norint tiksliai apibrėžti ir atskirti apibrėžiamą sąvoką nuo kitų. Kaip tik dėl to yra teigiama, kad gali ir nebūti vienos tos pačios sąvokos apibrėžties, apibrėžčių gali būti tiek, kiek ir kokių bus išskirta svarbiausių požymių, todėl „teisingi gali būti ne tik vienas, bet ir net keli terminų apibrėžimai“ (Gai-venis 2002: 19). Vieno vyraujančio rūšinių terminų apibrėžties modelio pasirinkimas rodo, kad apibrėžtys rašomos laikantis analogijos principo. Toks apibrėžčių standartinimas, matyt, susijęs su reikalavimais, keliamais aiškinamiesiems terminų žodynams.

Vieni iš svarbių apibrėžtims keliamų reikalavimų – trumpumas ir logiškumas, minimi ne tik terminologų, bet ir logikų, taip pat nurodomi ir naujausiame ISO 704 standarte. Taigi, idealiu atveju termino apibrėžtis turėtų būti suformuluota vienu sakiniu (Ndi-Kimbi 1994: 334), tačiau šis

reikalavimas ne visada įgyvendinamas. Peržvelgus rūšinių terminų apibrėžtis, matyti, kad apie 77 proc. visų apibrėžčių yra vieno sakinio, likusi dalis – kelių sakinių apibrėžtys. Labai trumpų apibrėžčių vos viena kita, vyrauja ilgesni sakiniai, kai kableliais ar net kabliataškiais yra atskiriamos sakinio dalys. Tokiose apibrėžtyse apibūdinami esminiai ar papildomi požymiai, reikalingi sąvokai nusakyti. Nors turėtų atrodyti, kad kuo ilgesnė apibrėžtis, tuo ji tikslesnė ir išsamesnė, tačiau taip nereikėtų visais atvejais manyti, nes rūšinio termino termininei reikšmei atskleisti turi pakakti nusakyti skiriamąjį (-uosius) ir (ar) svarbiausią (-sius) sąvokos požymį (-ius).

IŠVADOS

Bet kurios srities sąvokos apibrėžimas yra sudėtingas ir tos srities žinių reikalaujantis loginis veiksmas, o šio veiksmo rezultatas – termino apibrėžtis. Norint tinkamai apibrėžti sąvoką, t. y. sukurti termino apibrėžtį, reikia atlikti paruošiamuosius darbus. Aiškinamuosiuose terminų žodynuose apibrėžtis laikytina konstruktyvaus žodyno autorių susitarimo rezultatu. Apibrėžtimi sąvoka atskiriama nuo kitų sąvokų, nustatomos termininės reikšmės ribos, fiksuojami sąvoką įvardijančio termino conceptualūs ryšiai su kitais terminais ir pan. Termino apibrėžties struktūra priklauso nuo juo pavadinamos sąvokos turinio ir apimties, taip pat termino vietos sąvokų klasifikacijos sistemoje.

Tyrimo duomenys atskleidžia, kad *Aiškinamajame geografijos terminų žodyne* rūšinių terminų apibrėžtys kuriamos pagal penkis modelius. Dažniausias rūšinio termino apibrėžties modelis – įvardijama loginė dominantė, kuria eina jau žodyne apibrėžtas vientisinis ar sudėtinis terminas, ir po kablelio atskleidžiami esminiai apibrėžiamos sąvokos požymiai, paaiškinantys rūšinį termino dėmenį ar dėmenis. Kiti keturi rūšinių terminų apibrėžčių modeliai ne tokie produktyvūs, kai kurie nesunkiai gali būti transformuojami į pirmojo modelio apibrėžtis.

Aiškinamojo geografijos terminų žodyno rūšinių terminų apibrėžčių vienodumą, kartu ir sąryšingumą lemia palyginti aiški žodyno terminų hierarchinė sistema, taip pat nuoseklus specialistų ir terminologų darbas.

ŠALTINIAI

- AGTŽ 2021: *Aiškinamasis geografijos terminų žodynas*. Parengė Paulius Kavaliauskas (moksl. red.), Dovilė Krupickaitė (ats. red.) ir kt., Vilnius: Vilniaus universitetas.
- EHTŽ 2003: *Enciklopedinis hidrogeologijos terminų žodynas: lietuvių–anglų–vokiečių–rusų kalbų*. Parengė Vytautas Juodkasis (ats. red.), Viktoras Kemešis, Gailė Žaliūdienė, Vilnius: Lietuvos geologijos tarnyba. Prieiga internete: <https://terminai.vlkk.lt/>.

LITERATŪRA

- Ažubalis Algirdas 2008: *Logika ir mokyklinė matematika*: monografija, Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija.
- Bubelis Rimgaudas, Jakimenko Virginija, Valatka Vytis 2012: *Logika II: Silogistika, klasių logika, daugia-reikšmė, modalinė, normų logika, nededukciniai samprotavimai*, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
- De Bessé Bruno 1997: Terminological Definitions. – Sue Ellen Wright, Gerhard Budin. *Handbook of Terminology Management 1: Basic Aspects of Terminology Management*, John Benjamins Publishing Co., 63–74.
- DLKŽe: *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, vyr. red. Stasys Keinys, 8-as patais. ir papild. leid., Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2021; e. variantas, 2021. DOI: doi.org/10.35321/dlkz. Prieiga internete: <https://ekalba.lt>.
- Eidukienė Dalia 2009: *Logika*, Vilnius: Parama.
- Gaivenis Kazimieras 2002: *Lietuvių terminologija: teorijos ir tvarkybos metmenys*, Vilnius: LKI leidykla.
- Gaivenis Kazimieras 2004: Sudėtinių terminų pateikimas ir aiškinimas terminų žodynuose. – *Terminologijos istorijos ir dabarties problemos: straipsnių rinkinys Kazimieriui Gaiveniui atminti*. Albina Aukšoriūtė (sud.), Stasys Keinys (ats. red.), Valentina Skujinia, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 85–117.
- Gaivenis Kazimieras 2014: *Rinktiniai raštai*. Sudarė Jolanta Gaivenytė-Butler, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- ISO 704 2022: ISO 704: 2022 (E) *Terminology work – Principles and methods*, Switzerland.
- Kaulakienė Angelė 2014: *Terminologija. Terminografija. Terminija*: straipsnių rinkinys, Vilnius: Technika.
- Kvašytė Regina 2005: *Mokomasis terminologijos žodynelis*, Šiauliai: VŠĮ Šiaulių universiteto leidykla.
- Lietuvos RST 1115-90: Lietuvos RST 1115-90 (ISO 704-87) *Terminologijos principai ir metodai*: oficialus leidinys, Vilnius: Standartizacijos ir kokybės departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 1993.
- Löckinger Georg, Kockaert Hendrik J., Budin Gerhard 2015: Intensional definitions. – *Handbook of Terminology Online 1* (2015), Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 60–81. DOI: <https://doi.org/10.1075/hot.1.int1>.
- LST ISO 5127:2019 *Informacija ir dokumentavimas. Pagrindai ir aiškinamasis žodynas*. Prieiga internete: <https://lsd.lrv.lt/lt/standartu-terminu-baze/>.
- Ndi-Kimbi Augustin 1994: Guidelines for terminological definitions: The adherence to and deviation from existing rules in BS/ISO 2382: Data Processing and Information Technology Vocabulary. – *Terminology. International Journal of Theoretical and Applied Issues in Specialized Communication 1* (2), 327–350. DOI: <https://doi.org/10.1075/term.1.2.07ndi>.
- Pavel Silvia, Nolet Diane 2001: *Handbook of terminology*, Ottawa: Minister of Public Works and Government Services Canada.
- Plečkaitis Romanas 2004: *Logikos pagrindai*, Vilnius: Tyto alba.
- Rickevičiūtė Kristina 1960: Apibrėžimas per artimiausiąją giminę ir rūšinį skirtumą. – *Problemos 1*, 149–164. DOI: <https://doi.org/10.15388/Problemos.1960.0.7259>.
- Rimkutė-Ganusauskienė Aušra 2021: Sudėtinio termino dėmenų ir apibrėžties subordinacija: vieno atvejo analizė. – *Terminologija 28*, 175–191. DOI: [10.35321/term28-08](https://doi.org/10.35321/term28-08).
- Schmitz Klaus-Dirk 2015: Terms in Texts and the Challenge for Terminology Management. – *Terminologija 22*, 15–25.
- TD 1973: *Terminologinis darbas (Pagrindai ir metodai)*: pagalbinė priemonė, sudaryta pagal D. Lotės ir TSRS Mokslų akademijos Mokslinės-techninės terminologijos komiteto darbus. Vertė A. Kaulakienė, Vilnius: Mintis.
- TŽRBR 2015: *Terminų žodynų rengimo bendrieji reikalavimai*. Prieiga internete: <https://www.vlkk.lt/aktualiausios-temos/terminija/terminu-zodynu-rengimo-bendrieji-reikalavimai>.

- Umbrasas Alvydas 2008: Terminų žodynų rengimo bendrieji reikalavimai: kad žodynai būtų geresni. – *Terminologija* 15, 216–225.
- Umbrasas Alvydas 2022: Teisės aktų ir jų apibrėžčių reikalavimų klausimu. – *Terminologija* 29, 120–138. DOI: doi.org/10.35321/term29-07.
- Valatka Vytis 2014: Apibrėžimas kaip medija scholastinėje mokslo teorijoje. – *Logos* 81, 62–69.
- VLEe: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, e. variantas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2001–2020. Prieiga internete: www.vle.lt.
- Zemlevičiūtė Palmira 2018: Iš terminų žodynų rengimo patirties. – *Gimtoji kalba* 7, 11–20.
- Zemlevičiūtė Palmira 2020: XIX a. pab. – XX a. pr. medicinos terminų daugiareikšmiškumo klausimu. – *Acta Linguistica Lithuanica* 83, 98–131. DOI: doi.org/10.35321/all83-05. Prieiga internete: <https://journals.lki.lt/actalinguisticalithuanica/article/view/2044>.

PECULIARITIES IN THE STRUCTURE OF DEFINITIONS OF SPECIFIC TERMS OF GEOGRAPHY

Summary

In the field of terminology professionals focus on creating precise definitions of one-word or compound terms. They aim to ensure that these definitions meet specific criteria, including having the extension of concept, also definition must be unambiguous, clear, and non-tautological, must accord with other definitions in the concept system, and must avoid being overly narrow or broad.

This article aims – to identify the characteristics of the structure of definitions of specific terms in the geosciences. To accomplish this goal, the following tasks have been established: 1) to examine insights from both Lithuanian and foreign authors regarding the formulation and criteria for term definitions; and 2) to investigate the definitions of specific terms and ascertain their structural models. *Aiškinamasis geografijos terminų žodynas* (Explanatory Dictionary of Geographical Terms), published in 2021, is selected for this study.

It is investigated, that five different definitions' models of specific terms are used in *Aiškinamasis geografijos terminų žodynas*. The most common model of definition of specific terms is such model, when at the beginning of definition is told logical dominant and after comma the essential attributes of definition are indicated. This logical dominant is defined as a general term in the dictionary. The other four models of definition of specific terms are less productive, some of them can be readily transformed into the most common model of definition.

The clear hierarchical system of terms in *Aiškinamasis geografijos terminų žodynas* and consistent work of specialists and terminologists determines the uniformity of definitions of specific terms.

Gauta 2024-07-05

Aušra Rimkutė-Ganusauskienė
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
E. paštas ausra.ganusauskiene@lki.lt